

Betrouwbaarheid van foto's als historische bron

Albert van der Kaap

Kunnen redeneren over en met bronnen is een van de belangrijkste historische vaardigheden waarover leerlingen moeten beschikken om historisch te kunnen denken en redeneren. Deze bronnen kunnen zowel tekstbronnen als visuele bronnen zijn.

In dit artikel worden kanttekeningen geplaatst bij twee vragen waarin de bron telkens een foto is. Dat het antwoord op de vraag naar de betrouwbaarheid van de bron in beide gevallen hetzelfde dubieuze cliché antwoord is, zal geen verrassing zijn voor wie eerder kritisch naar dit type vragen heeft gekeken.

Rechtvaardigen in Nazi-Duitsland

Leerlingen behaalden voor een vraag in het pilotexamen (havo 2007, eerste tijdvak, vraag 21) gemiddeld iets meer dan de helft van de maximaal te behalen zes punten (de p-waarde was 56). Slechts weinig leerlingen hebben voor deze vraag helemaal geen punten behaald, terwijl minder dan een op de vijf leerlingen de volle zes punten hebben gekregen. Zie het schema hieronder.

0	1	2	3	4	5	6
6	6	27	7	3	5	18

De bron is een foto uit de jaren 1933-1945 waarop rechtvaardigen in toga zijn afgebeeld. De foto is, aldus de toelichting, gebruikt op een tentoonstelling over de naziperiode in Duitsland. Bij de originele foto ontbreekt vermoedelijk een bijschrift, want de toelichting vermeldt verder dat de rechtvaardigen hier waarschijnlijk de eed van trouw afleggen aan Hitler, de leider van de Duitse nazipartij, de NSDAP (de uitleg over Hitler in de vraag lijkt overbodig, maar was noodzakelijk omdat de persoon Hitler niet genoemd werd in de toen van kracht zijnde syllabus).

De opdracht bij deze foto bestaat uit drie vragen. Het eerste deel van deze vraag mag leerlingen eigenlijk niet voor problemen stellen. Zij moeten onderbouwen waarom de foto geschikt is om een aspect van de nazidictatuur in Duitsland te laten zien. Van leerlingen mag verwacht worden dat zij weten dat de trias politica een belangrijke pijler is onder de democratie. Als deze pijler ontbreekt is dat een aanwijzing voor de dictatuur onder de nazi's. Gelukkig is de vraag voorzichtig geformuleerd *'de foto is geschikt om een aspect van de nazidictatuur te laten zien'*. Uit het ontbreken van de scheiding der machten kan namelijk niet met zekerheid worden geconcludeerd dat er sprake is van een dictatuur of van een totalitaire staat. Niet elk land waarin geen sprake is van een onafhankelijke rechtspraak, is per se een dictatuur.

Betrouwbaarheid

De tweede vraag heeft betrekking op een zeer essentieel onderdeel van historische bewijsvoering, namelijk de betrouwbaarheid van bronnen. Leerlingen moeten een argument bedenken dat de stelling onderbouwt dat de foto niet geschikt om te gebruiken in de tentoonstelling omdat de foto geen betrouwbaar beeld geeft van de rechtspraak in nazi-Duitsland.

Uit het antwoord op deze vraag *'De foto kan geënceneerd zijn/de houding van de rechters kan in de praktijk van de rechtsspraak anders zijn dan de foto suggereert'* zou je kunnen/moeten concluderen dat foto's nooit betrouwbaar bronnenmateriaal vormen. Elke foto kan immers in principe geënceneerd zijn en daarmee de werkelijkheid geweld aan doen. Het is dan ook de vraag of deze vraag bijdraagt aan de juiste kritische houding ten opzichte van historische bronnen.

Het lijkt erop dat uitzonderingen, waarin er met foto's wordt gemanipuleerd, hier tot algemene norm worden gemaakt: foto's zijn niet betrouwbaar want ze kunnen bewerkt zijn. Het lijkt erop dat deze vraag is gebaseerd op het beroemdste voorbeeld van manipulatie met foto's (<https://www.history.com/news/josef-stalin-great-purge-photo-retouching>). Op deze foto staan Lenin en Trotzky samen op het Rode Plein in Moskou. Het is 1 mei 1920 en Lenin houdt zijn 1 mei speech.

Nadat Stalin in Trotzky een vijand is gaan zien, werd Trotzky op latere foto's van deze toespraak weggeretoucheerd.

Om te laten zien hoe eenvoudig dat is heeft Spaarnestad de oorspronkelijke foto in 2009 nog een keer bewerkt (zie de foto hieronder).

Een ander, bekend, voorbeeld van een geretoucheerde foto is deze van Stalin, waarop hij in eerste instantie nog geflankeerd wordt door Nicolai Yezhov, het hoofd van de NKVD (de 'dwerg'; <https://communistcrimes.org/en/nikolai-yezhov-portrait-bloody-dwarf-part-2-terror-and-downfall>).

Representatief

In de laatste vraag moeten leerlingen een argument bedenken voor de stelling dat deze foto niet

geschikt is om te gebruiken op de tentoonstelling omdat deze niet representatief is voor de rechtspraak in nazi-Duitsland. Het antwoordmodel suggereert dat de rechters de eed vrijwillig aflegden: *'Het is op grond van deze foto niet duidelijk of alle rechters zich zo met het nazi-regime identificeerden dat zij de Hitlergroet brengen/hoe representatief deze groep rechters is voor alle rechters'*. Als er sprake is van vrijwilligheid dan kun je je inderdaad afvragen of deze groep representatief is voor alle rechters. Maar als je ervan uitgaat dat er in een dictatuur geen sprake is van vrijwilligheid en dat het onwaarschijnlijk is dat een rechter vrijwillig afziet van een basisprincipe van de rechtsstaat, de onafhankelijkheid van rechters, dan valt moeilijk in te zien waarom deze groep niet representatief zou zijn voor andere rechters. Juist ook omdat het niet om een individuele rechter, maar om een groep gaat. Een ander bezwaar tegen dit soort vragen is, dat je als leerling, ongeacht het onderwerp van de vraag altijd als antwoord kunt geven dat één persoon (of zoals in dit geval een groep), niet representatief hoeft te zijn voor de hele groep.

De opdracht

Bron

Deze foto van rechters in toga uit de jaren 1933-1945 is gebruikt op een tentoonstelling over de naziperiode in Duitsland

Toelichting Waarschijnlijk leggen de rechters hier de eed van trouw af aan Hitler, de leider van de Duitse nazipartij, de NSDAP.

Gebruik de bron

Drie uitspraken:

- 1 Deze foto is geschikt om een aspect van de nazidictatuur in Duitsland te laten zien.
- 2 Deze foto is niet geschikt voor dit doel, omdat deze foto geen betrouwbaar beeld geeft van de rechtspraak in nazi-Duitsland.

3 Deze foto is niet geschikt voor dit doel, omdat deze foto niet representatief is voor de rechtspraak in nazi-Duitsland.

6p Ondersteun elke uitspraak, telkens met één argument.

Antwoordmodel

maximumscore 6

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Bij 1:

- Op de foto brengen de rechters de Hitlergroet, waaruit blijkt dat er geen onafhankelijke rechtsspraak meer is / dat de scheiding der machten is afgeschaft / Duitsland een totalitaire staat is geworden 2

Bij 2:

- De foto kan geënceneerd zijn / de houding van de rechters kan in de praktijk van de rechtsspraak anders zijn dan de foto suggereert 2

Bij 3:

- Het is op grond van deze foto niet duidelijk of alle rechters zich zo met het nazi-regime identificeerden dat zij de Hitlergroet brengen / hoe representatief deze groep rechters is voor alle rechters 2

Een werkloze in de jaren dertig in Nederland

Een vraag uit het pilotexamen 2023 is, wat mij betreft, een heel merkwaardige, al was het alleen al vanwege de toevoegingen aan de begrippen betrouwbaar, bruikbaar en representatief. Onderwerp van de vraag is een foto van een man die in de jaren dertig door de stad loopt met een bord met daarop de vraag wie hem aan werk kan helpen. Dat zou een mooie vraag kunnen opleveren over de impact van de economische crisis in de jaren dertig, maar de vraag is een heel andere. De leerlingen moeten, in een onderzoek naar de gevolgen van de crisis, zeggen of deze bron betrouwbaar is (want het is een foto, wordt erbij gezegd), of hij bruikbaar is (want de naam van de man is bekend) en representatief is (want de man op de foto is keurig gekleed).

De bron is volgens de examenmaker onbetrouwbaar omdat een foto geënceneerd kan zijn. Waar heb ik dat ook al weer eerder gelezen? Oh ja, in het examen in 2007. De opmerkingen die ik daarover hierboven plaatste (en in een andere bijdrage eerder op Histoforum) blijven natuurlijk ook in 2023 (of 2024) van kracht. Als deze conclusie zo gemakkelijk getrokken zou kunnen worden, dan is geen enkele foto betrouwbaar. Zeker, er is alle reden om voorzichtig te zijn met foto's als bron en in deze tijd waarin AI voor niets staat al helemaal, maar dat betekent nog niet dat je leerlingen moet afschepen met vragen waarop ze een cliché antwoord kunnen geven.

De foto is, volgens het antwoordmodel, wel bruikbaar omdat de man op de foto bekend is zodat controle/verificatie mogelijk is. Maar dan kan toch waarschijnlijk ook wel worden nagegaan of de foto authentiek is.

De vraag naar de representativiteit lijkt me nogal absurd door de toevoeging dat de man op de foto keurig gekleed is. Waar zou de foto dan representatief voor moeten zijn in het kader van een onderzoek naar de gevolgen van de crisis. Volgens het antwoord model is hij niet representatief, want deze betekenis van representatief houdt geen verband met een historisch onderzoek.

Hoe moet het dan wel?

Het is belangrijk om leerlingen te wapen met een arsenaal aan vragen die ze aan bronnen (in dit geval een foto) moeten stellen, bijvoorbeeld:

- Is te achterhalen wie de foto heeft gemaakt?
- Zijn er vergelijkbare foto's te vinden?
- In welke publicatie is de foto gepubliceerd?
- Wat is de aard van deze publicatie
- Wanneer is de foto gemaakt?
- Was het in die tijd voor de gemiddelde mens eenvoudig om een foto te vervalsen?
- Was er reden om de foto te vervalsen?

De opdracht

Bron

Een foto van een werkzoekende man in Deventer, omstreeks 1935

Tekst op het bord:

"Wie helpt mij aan werk, onverschillig wat. Ik ben bekend met banketbakken, en ben een beschaafd en goed verkoper. Gerards, Binnenweg, Twello."

Gebruik de bron

Stel: Je doet onderzoek naar de gevolgen van de crisis in de jaren 1930 en je vindt deze bron. Je komt tot drie overwegingen:

Voor je onderzoek is deze bron:

- 1 betrouwbaar, want het is een foto;
- 2 bruikbaar, want de man op de foto is bekend;
- 3 representatief, want de man op de foto is keurig gekleed.

